

POPOVICS ZOLTÁN

„Sans lieu”

POPOVICS ZOLTÁN

„Sans lieu”

A TÁVOLLÉT ESZTÉTIKÁJA

TYPOTEX

A könyv kiadását a Magyar Tudományos Akadémia és a könyvkiadói program keretében a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

© Popovics Zoltán, Typotex, Budapest, 2021
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 168 3

A hátsó borítón Jean Dubuffet *Élément historié* (1974) című alkotása látható.
HUNGART © 2021

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó
Alapította Votisky Zsuzsa, 1989
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős kiadó: Németh Kinga
Főszerkesztő: Horváth Balázs
A kötetet gondozta: Leiszter Attila
Borítóterv: Somogyi Péter
Nyomta és kötötte: Generál Nyomda Kft., Szeged
Felelős vezető: Hunya Ágnes

TARTALOM

EXPOZÍCIÓ	9
1. Készülődés (csomagolás)	11
2. In modo obliquo (átpakolás)	16
I. QUERINTENTIONALITÄT (<i>Husserl, Bernet, Richir</i>)	21
II. AZ UTÓPIA	
1. Utópia és neutralitás (<i>Marin</i>)	48
2. Passage (<i>Serres, Benjamin</i>)	75
3. Az afázia (<i>Foucault</i>)	102
<i>Afázia, utópia és heterotópia</i>	102
<i>Similitude</i>	110
<i>Emplacement</i>	119
<i>Transzgresszió</i>	123
<i>A tükör, a vertikálitás</i>	127
<i>A sematikus, az értelem</i>	134
<i>A neutrális</i>	138
4. Az afázia újra (<i>Merleau-Ponty</i>)	145
<i>Forgószél és bugyborékok, a beszélő beszéd</i>	145
<i>A „sans lieu”, a test</i>	153
<i>Aszinkroneitás, non-koincidencia</i>	160
<i>Generalizáció és identifikáció, belopódzás és árnyék</i>	166
<i>A beszéd, a nyelv, sur-sens</i>	172
5. Utópia és atópia, a Semleges (<i>Barthes</i>)	177
<i>Déclic</i>	179
<i>Atópia, az imparfait, a harmadik</i>	181
<i>Pirospacsi</i>	186
<i>A Semleges</i>	191
III. SEMATIZÁCIÓ, IDEALITÁS, UTÓPIA (<i>Richir</i>)	202
<i>A reell, a dezindividualizáció</i>	203
<i>A pislogás</i>	209
<i>Invariancia</i>	211
<i>Torlódás, demultiplikáció</i>	214
<i>A khóra, az enjambement, a Spaltung</i>	216
<i>Átöntés</i>	220

<i>Transzpozíció, delokalizáció, stabilizáció</i>	227
<i>A szituálhatatlan végtelen, kód, pára, metafora</i>	231
<i>A távollét</i>	235
<i>Onkoritmus</i>	242
IV. NON-LIEU, SURVIVANCE, ANAKRÓNIA (<i>Didi-Huberman</i>)	
<i>A por, a szél, az anyag</i>	246
<i>A montázs, a legyező, a szűrés, a rongyhalom, a kristály</i>	253
<i>Az idegenség</i>	263
<i>Diafanész, kísértet, ex-voto</i>	266
<i>A csomó</i>	272
<i>A szeizmográf, a pathosz</i>	279
<i>Einfühlung</i>	285
V. UTÓPIA, ALLOTRÓPIA, AIÓN (<i>Deleuze</i>)	
<i>Deterritorializáció</i>	289
<i>Az allotrópia</i>	293
<i>Aión, múlt-jövő</i>	301
<i>A bőrönd, a szingularitás</i>	305
<i>Értelem, univocitás, a másik</i>	309
<i>A passzív szintézis, a konkrét általános</i>	315
<i>Rizóma, haecceitas, plató</i>	319
<i>Az időkristály</i>	324
VI. EKTÓPIA (<i>Nancy</i>)	
<i>A test</i>	332
<i>A jelenlét</i>	338
<i>Szingularitás</i>	341
<i>Ko-prezencia, koparouszia, -val/-vel</i>	345
<i>A kép, a másik</i>	350
VII. NEM ÖSSZEFOGLALÁS – DE MÉGIS (<i>Augé</i>)	356

*„Jamais, à l'absence,
ne se réfère l'absence.”*

HÉ-nek

EXPOZÍCIÓ

A távollét, az abszencia nem *semmi*.¹ Nem semmilyen. Nem semmi és nem semmilyen, nem olyan, aminek nincsenek tulajdonságai. A távollét *valamilyen*. Igenis rendelkezik tulajdonságokkal. Még ha nem is jelenthetjük ki egyértelműen: *vannak* tulajdonságai. Vagy, hogy amivel rendelkezik: azok *tulajdonságok*. A távollét valamilyen és rendelkezik valamikkel. Ezeket a valamilyenségeket és valamiket keressük.

De ezeket a valamilyenségeket és valamiket csak akkor találhatjuk meg, akkor van rá egyáltalán esélyünk megtalálni, ha nem akarjuk szóra bírni. Nem akarjuk *vanként* szóra bírni. Ha nem akarjuk tulajdonságokként, sőt tulajdonként hozzárendelni ehhez vagy ahhoz. Ha megpróbálunk kilépni a van–nincs szorításából, az appropriáció csapdájából. A saját, a tulajdon logikájából. A távollét 'nem vevő' ezekre a gondolatokra.

A távollét, az abszencia, az *absence*, az *Abwesenheit* nem a nem-létező. Nem a nem-lét. A nem-létező, a nem-lét a létező és a lét tagadása. Csupán. De a távollét *nem* tagadás – mondhatnánk. De nem mondhatjuk. Nem mondhatjuk, hogy 'nem tagadás', mert már ez is egy tagadás. Sőt, azt sem mondhatjuk, hogy 'nem mondhatjuk...', és így tovább. Szóval, inkább mondjuk azt: a távollét *másmilyen*, mint a nem-létező és a nem-lét. Ennyiben pedig másmilyen, mint a létező, másmilyen, mint a lét. Nemcsak másmilyen, mint a nem-létező és a nem-lét, de – éppen ezért – *más*, mint a létező és a lét is. A létező és a nem-létező, a lét és a nem-lét tartozik egymáshoz. A távollét egyikőjükhez sem tartozik. *Itt* sincs és *ott* sem.² Nem írható le a van–nincs negációjában. Érzéketlen az oppozícióra. 'Hidegen hagyja' a dialektika, a negáció. A távollét egyszerűen *máshol* tartózkodik. *Másmilyen*. *Valamilyen* és „»valami«” [*«Etwas»*] *máshol*.³ Valamilyen valami máshol másmilyenként.

¹ A „távollét” [*absence*] és a „semmi” [*néant*], valamint a „nem-lét” [*non-être*], a „hiány” [*manque*] összekapcsolásának hosszú filozófiatörténeti hagyománya van, lásd pl. Jean-Paul Sartre: *A lét és a semmi*. Budapest, L'Harmattan, 2006. Seregi Tamás fordítása; *L'être et le néant*. Paris, Gallimard (coll. Tel), 1943. 25–26/27.

² Ex-pozicionális.

³ Maurice Merleau-Ponty: *Notes de cours. 1959–1961*. Paris, Gallimard, 1996. 103. (Merleau-Ponty Heideggeret idézi.)

Igen, a távollét mássága a nyelvünket is próbára teszi. De nem kell megijednünk ettől. A nyelv – bár ez talán nem tűnik fel első ránézésre – nem a van–nincs ellentétét szolgálja. Legalábbis nem egyértelműen szolgálja azt. A nyelv *másmilyen*, de legalább *másmilyen is*, mint a létező–nem–létező, *más*, mint a lét–nem–lét oppozíciója. Meggyőződés, maga a nyelv sem lenne lehetséges, ha csak a tagadást, a dichotómiát ismerné. Ennyiben pedig a nyelv, a nyelvünk közeli ismerőse a távollétnek. Avagy ennyiben a nyelv nem metafizikus. Másmilyen, de legalábbis *másmilyen is*, mint a metafizika. Félre a hiedelmekkel! Még ha híres filozófusoktól származnak is azok. Szóval, a távollét – hiedelmeink dacára – nem pusztán valamilyen, nem pusztán valami, nem csupán *másmilyen* és máshol van, mint a nem–létező és a nem–lét; de mindezek ellenére *sem* nyelv-telen. Épp a nyelvünk lenne az, ami a legtöbbet tudja segíteni nekünk a távollét, a távollét *másmilyenségének* és máshol létének feltérképezésében. Lesznek azonban más segítők is. Segíteni fog az idő és az interszubbektivitás is. A test is. De a nyelv nélkül nem boldogulhatunk. A nyelvünk dobja nekünk a legvastagabb kötelet, amikor a van és a nincs, a lét és a nem–lét közötti óceánba esünk. A nyelvünk egyfajta *átjáróként*, *passage*-ként fog segíteni minket a távollét felé vezető utunkon. A nyelv fog egyedülként ott állni mellettünk, hogy a távollétre ne tisztán ismeretlenként, ne pusztán nem–létezőként tekintsünk. Hogy képesek legyünk kiragadni a nem bűvköréből. Hogy elindulhassunk feléje.

Ugyanakkor nem szeretném, ha a dialektikát 'mumusnak' tekintenénk.⁴ Az oppozíció, a negáció mindössze Kirké. El lehet szökni tőle. Sőt, talán még szükségünk is lesz rá. Azért biztosan, hogy tudjuk: el innen. Még ha – Odüsszeusszal ellentétben – nem is tudjuk kimondani: haza! A távollét felé *innen* visz az út, még ha az nem is kecsegtet *odaérkezéssel*. *Hazaérkezéssel* pedig végképp (nem). De ne szomorkodjunk! Már az indulás is örömteli. Már az elindulás is fontos. Nyaralni igyekszünk! Félig ismert, ismerős–ismeretlen tájakra. Távolra.

⁴ Adornótól egyvalamit mindenképpen meg kell tanulnunk. A dialektika nem ellenség. *Másho-
gyan, egy másmilyen* dialektikára igenis szükségünk lesz. Még ha nem is nevezzük azt „negatív
dialektiká”-nak.

1. Készülődés (csomagolás)

A csomagolás megkezdése előtt, a készülődés első lépéseként össze kell gyűjtenünk azokat a holmikat, amiket szeretnénk magunkkal vinni. Az utazáshoz pedig mindenképp szükségünk lesz egy jó bédekkerre. Hogy legalább sejtjük, mi vár ránk. Jabès *Récit*-jét visszük magunkkal e célból, útikönyvként. Különös tekintettel a *Récit* egy mondatára: „A távollétre a távollét sohasem referál” [*Jamais, à l’absence, ne se réfère l’absence*] – írja Jabès.⁵ „A szürkületre a szürkület sohasem” [*Jamais, au crépuscule, le crépuscule*] – teszi hozzá. Illetve valamivel korábban: „A hajnal a hajnalra sohasem” [*Jamais l’aurore à l’aurore*]. Vagyis azt láthatjuk, a távollét, az absence nem semmi. Nem semmilyen. Az abszencia olyan, mint a szürkület. Mint a hajnal. A hajnal, az alkonyat szépsége épp abban áll, hogy állandóan változik. Pillanatról pillanatra. A szürkület szépsége ez. Azé a szürkületé, mely még és már nem ez vagy az. Még és már nem ilyen vagy olyan. A szürkület valamilyen. És valami. Valamilyen és valami máshol. Másmilyenként. A szürkület, a távollét, bár vonatkozik, referál valamire, de sohasem magára a távollétre referál. Az abszenciából hiányzik az ön-referencia. A távollét az ön-referencia távol-léte is. A „présence à soi”, a „Gegenwarts-Ich” távolléte. Az *id*-entitás távolléte. Egyszerűbben: a bizonyosság távolléte, hiánya. A bizonytalanság biztonsága. És szépsége. A hajnal és az alkonyat szépsége épp az *ir*-referencialitásában, az *un*-identitásában áll. Abban, hogy nem ilyen vagy olyan, nem ez vagy az. Közben mégsem semmilyen, nem semmi. Abban, hogy *ir*-reflexív. Hogy nem ön-magára hajlik vissza. Hogy a flexióból eltűnik a re-. Mert mire visszafordul, már nincs ott az, amire visszanézhetne. „A távollét lépései” [*les pas de l’absence*] ezek – írja Jabès.⁶ „Nem” [*pas*] át- és túl-lépések. Vissza-lépések oda, ahova már nem lehet visszatérni. Az „óceán” [*océan*] hullámainak, a sivatag „homok”-jának [*sable*] sohasem lankadó lépései, forgása és pörgése, hogy vissza-találjon önmagához.⁷ A hullám habzása, át-fordulása, elkeseredett igyekezete, hogy megölelje önmagát. A forgósél tánca a homokviharban. A re-referencia vágya – és kudarca. A távollét mobilitása ez.⁸ A valamilyenségnek és a valamiségnek a mobilitása. Annak, hogy máshol (van), másmilyen. Annak, hogy a távollét a távollétre – önmagára – sohasem képes visszafordulni. Hogy állandóan át- és

⁵ Edmond Jabès: *Le Seuil Le Sable. Poésies complètes. 1943–1988*. Paris, Gallimard, 1990. 338. (A teljes költeményt lásd 332–341.) A *Récit* önállóan is megjelent: Edmond Jabès: *Récit*. Montpellier, Fata Morgana, 1982.

⁶ Jabès: *Le Seuil Le Sable*, 335.

⁷ Uo. 332., 335.

⁸ Jabès leírásában a távollét egyszerre „mozgó” [*mobile*] és „mozdulatlan” [*immobile*] (uo. 338.).

el-hajlik. Ki- és át-fordul. De még mielőtt megijednénk az óceán hullámaintól, a homokvihartól, a nyelv és az értelem elvesztésétől, gondoljunk arra is, amit Jabès mond: „*A csend a csendre sohasem referál*” [*Jamais le silence ne se réfère au silence*].⁹ Vagyis a távollét irreferencialitása épp nem a nyelv és az értelem elnémulása – épp a nyelv és az értelem lehetősége. A beszédé. A nyelv és az értelem konstitúciója. A távollét, az absence lépései, hullámai, forgószela nyelv- és értelemkonstituálóak. Jabès nemcsak azért nevezi a távollétről szóló költeményét *récit*-nek, mert az mozgásban van, mert elbeszél valamit, mert lép, hanem azért is, mert nyelvszerű. A távollét *récit*.

Ugyanakkor a távollét mozgása nem meg-érkezés, sokkal inkább el-indulás jellegű. Nem a nyugalom megelégségének, sokkal inkább a referencia nyugalmi állapotából – helyéből – való kimozdulásnak a pillanata. A már nem szomorúsága, de egyben a még nem „remény”-e [*espérance*] is.¹⁰ A távollét nemcsak önmagát nem leli meg, nem csupán önmagához nem talál vissza a re-ferencialitás, a re-flexió távollétében, de azt a teret és időt is elveszti, ahol ittként és mostként ez az id-entitás létrejöhetne. Vagyis a távollét beszéde, *récit*-je, mozgása, utazása, pas-ja egy *u-topikus*, *a-krónikus* nyaralás. Távoli tengerek és óceánok, végtelen sivatagok tájaira megyünk. Egy „sziget”-re [*île*]. Jabès hely-nélküli szigetére.¹¹ Maga a távollét ez az utópikus és akrónikus utazás. *Récit*-ként. „*Sans lieu*”, sans présent.¹² „*Sauf le présent*”.¹³

George Didi-Huberman számára a „távollét” [*absence*] „meghatározatlan”/ „elkülönítetlen” [*indistincte*].¹⁴ Sőt, egy „meghatározatlan lélegzés” [*souffle indistinct*] jellemzi.¹⁵ Épp azért in-disztinkt, mert nem referál, de legalábbis sohasem referál – ön-magára. De miért is „lélegzik” ez a meghatározatlan – bár mégsem meghatározhatatlan – abszencia? Azért, amiért Jabès számára

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Jabès számára a „sziget” [*île*] egy „lyuk” [*trou*], egy meghatározhatatlan, „nőnemű ő” [*île*] (uo. 332.). Morus Utópiája szintén egy olyan sziget, mely sem térben, sem időben nem definiálható. Szó szerint *u-topikus*. Ex-pozicionális. A tenger, az óceán, a sziget fogalmának – és a hozzá kapcsolódó érzéseinknek – a történetéhez lásd Alain Corbin: *La ciel et la mer*. Paris, Flammarion (coll. Champs), 2014; *La territoire du vide. L'occident et le désir de rivage*. Paris, Flammarion (coll. Champs), 1990.

¹² A „hely nélküli”-ség, a „*sans lieu*” Foucault-tól Richirig nagyon sokaknál előforduló terminus. A későbbiekben megpróbáljuk ezeket az elméleteket végignézni.

¹³ A „kivéve a jelen”-t [*sauf le présent*] Derrida és Blanchot is mondja. Ahogyan Blanchot és Derrida is beszél a *récit*-ről. Lásd pl. Maurice Blanchot: *Le pas au-delà*. Paris, Gallimard, 1973. 27.

¹⁴ Avagy egyszerűen csak „bizonytalan” – az *indistinct* így is fordítható. Georges Didi-Huberman: *Gestes d'air et pierre. Corps, parole, souffle, image*. Paris, Minuit, 2005. 58–59., 78., 43. (Pierre Férida kifejezését idézi.) Máshol pedig a távollét kapcsán egy „bizonytalanság”-ról [*indécision*] ír (9.).

¹⁵ Uo. 59., 78.

„lépés”, amiért „mobil”. Mert *hely nélküli*. A francia „souffle” szó nemcsak lélegzetet, légzést, leheletet jelent, de légáramlatot, fúvást, fuvallatot is. Egy-fajta huzatot. Mozgást. Mozgást az itt és az ott, a külső és belső, a jelenlévő és a távollévő között. A *sans lieu* mozdulatát.¹⁶ Annak a *valaminek* és *valami-lyenségnek* a mozgását, ami *más-hol* (van) másholi, *más-milyenként*. Ami az itthoz és a mosthoz képest, az itt és a most felől távol-lévő. Non-prezens és abszens. Ami maga a *pas* mozgása. Az *utazás* mozdulata. Gesztusa és ritmusa. Didi-Huberman számára ez a szufla, a meghatározatlanság, a definiálatlanság szuflája, a távollét huzatának áramlása, ritmusa és mozgása hozza létre a művészetet. A sós tengeri levegő. Az óceáni. Számára minden művészet az áramlás művészete, a távollét simogatásáé, a lég-huzatáé. A légzésé. A távollét be-lélegzéséé. Az abszenciáé. A testet átjáró távollété. Az ittet kiszorító ott, a jelent kiszorító távollét művészete. A helyet felváltó *hely-nélküliség*, az időt felváltó „*ana-krónia*” művészete.¹⁷ A *sans lieu* és a *présent* művészete. Ezért is beszél Didi-Huberman „*a távollét esztétikájá*”-ról [*esthétique de l'absence*].¹⁸ A távollét esztétikája az abszencia meghatározatlan lélegzésének teóriája. Az u- és a-tópia, a hetero-tópia, az a-, avagy ana-krónia esztétikája.¹⁹ A *récit*-é. A be-lélegzett levegőé, a ki-mondott szóé. A „tengeri szellő”-é [*brise marine*] (Mallarmé).²⁰

De miért is esztétika? Pusztán azért, mert a távollét ritmusa, ritmizáltsága a művészet gesztusa is egyben? Georges Didi-Huberman számára a távollét esztétikája azért is egy *esthétique*, mert kapcsolatban áll az aiszthézisszel. Az *észleléssel*.²¹ A percepció töve, a latin *percipio* elsősorban nem a felfogásra utal, hanem ugyanúgy, mint a *souffle*, a külső és a belső, az itt és az ott, a jelenlévő és a távollét közötti átmenetre. A primer jelentése ugyanis „bevesz”,

¹⁶ Didi-Huberman inkább majd „non-lieu”-t mond (*Génie du non-lieu. Air, poussière, empreinte, hantise*. Paris, Minuit, 2001).

¹⁷ Didi-Huberman nem akronikusról, inkább „anakrónikus”-ról beszél (*Gestes d'air et pierre*, 15., 42., 55.).

¹⁸ Uo. 29.

¹⁹ Didi-Huberman is említi a „heterotópiá”-t [*hétérotopie*]. Sőt, ahhoz is ragaszkodik, hogy „a heterotópiák mozgása” „*temporalizál*” [*temporaliser*] (uo. 39.). Épp az anakrónikus – nem pusztán a jelenhez kötődő – voltak miatt állhat elő ez a „temporalizáció”. Jelenlét és távollét lélegzése. (Ahogyan persze a „*spacializáció*” [*espacement*] is; 59.)

²⁰ A Mallarmé-versre Somlyó Bálint hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök neki.

²¹ Didi-Huberman: *Gestes d'air et pierre*, 38. Didi-Huberman ezzel a véleményével nem áll egyedül. Françoise Dastur számára a „művészet” szintén a „távollét” [*absence*], a „távollévő jelenné tevése” [*rendre présent l'absent*], ez pedig – mint hangsúlyozza – az „észlelés”-hez is elengedhetetlen (Françoise Dastur: „Husserl et la neutralité de l'art”, *La Part de l'Œil*, 7 [Art et Phénoménologie], 1991, 26–28.). Azaz Dastur olvasatában – Didi-Hubermanhoz hasonlóan – a távollét nem pusztán a művészet és az „esztétika”, de a percepció és az aiszthézisz feltétele is. Kettős értelemben is esztétika. Dastur a távollét eme kettős értelmű jelenné tevését fogja Husserl nyomán *prezentifikáció*nak [*présentification/Vergegenwärtigung*] nevezni.

„begyűjt”, „felvesz”, „magába vesz”. Az észlelés is egyfajta huzat. A távollét szuflája. Ennyiben pedig minden percepció a távollét be-vétele, be-gyűjtése is. Bekebelezése. Az aiszthészisz maga is a távollét esztétikája. Mint mikor nyitott szájjal – csukott szemmel – mélyeket lélegzünk a szélben. S hagyjuk, hogy a friss, tengeri szellő átjárjon bennünket. A távollét bekebelezése ez. A távolság szó szerinti megízlelése. Amikor – szoktuk mondani – ’harapni tudtuk a levegőt’.

Csakhogy a távollét nem akármilyen szél, szellő, szellőcske. Hanem egy „forgósziel” [*tourbillon*].²² A távollét „tánca”-a [*danse*].²³ Az a forgatag – Jabès homokvihara –, ami képes feldönteni dolgokat, át- és megfordítani a korábban szilárdnak hitt tárgyakat. Ami elmos és kimos. Hullámozás. Tengeri vihar. Ami egyfajta „metamorfózis”-t idéz elő.²⁴ A távollét meghatározatlan lélegzése nem csupán „a szél/levegő gesztusa” [*geste d’air*], de egyben „a kő gesztusa” [*geste de pierre*] is – hangsúlyozza Didi-Huberman. A szél, ami szobrokat formál a kőből, a megformált szobrokat pedig szép lassan elmossa. Porrá őrlí. Ami nem csupán finom kis szellő, ami simogat, ringat, de az a *tourbillon* is, ami akár az anyagszerkezetét is megváltoztatja a dolgoknak.²⁵ A távollét, ami a távollétre sohasem referál, ezt is jelenti. A radikális változást, az átalakulást is. A meta-morfózist. A művészet, a műalkotás csak akkor jöhet létre, ha ezt az anyagi át- és megfordítást is képes előidézni. Ha a festmény többé már nem vászon és festék, ha a szobor nem pusztá kő többé. Didi-Huberman számára erre pedig egyedül a távollét képes. A távollét indisztinkt jellege. Az az abszencia, ami – mivel sohasem referál önmagára – maga ez az át- és megfordulás. Maga a forgósziel. Maga a meta-morfózis. Egyszerre a szél és a kő gesztusa, egyszerre szél és kő. A távollét meta-morfózisa, *transz-verziója* maga a „meghatározatlan lélegzet” „anyag”-a [*matière*] – írja.²⁶ A távollét távol-léte ön-magától. Távolléte ön-magától is. A mindig továbbmozduló hullám, a szél állandóan decentráló re-flexiója. Amit olyannyira szeretünk nézni a partról. Magában „a mozgásban lévő anyag” [*matière en mouvement*].²⁷

²² Didi-Huberman: *Gestes d’air et pierre*. 53. A „*tourbillon*” bármiféle „forgás”, „forgatag”, „örvény”, „kavargás” lehet. A fogalmat Didi-Huberman Benjaminsól kölcsönzi, akinél a „Strudel” kifejezés szerepel, mely szintén „forgás”-t, „forgatag”-ot, „örvény”-t jelent (Walter Benjamin: „A német szomorújáték eredete”. In uő: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Budapest, Európa, 1980. 218. Rajnai László fordítása).

²³ Didi-Huberman: *Gestes d’air et pierre*. 9., 71.

²⁴ Uo. 26.

²⁵ Egyfajta „allotrópia” – mondja Deleuze (Gilles Deleuze: *Francis Bacon. Az érzet logikája*. Budapest, Atlantisz, 2014. 53. Seregi Tamás fordítása).

²⁶ Didi-Huberman: *Gestes d’air et pierre*, 70.

²⁷ Uo. 77., 78.

„A távollét anyaga” [la matière (...) de l'absence].²⁸ „Magának a távollétnek a képe” [image de l'absence même].²⁹ A récit anyaga és képe.

Didi-Hubermant is berakjuk a csomagba. A *Gestes d'air et de pierre* bárhova befér.

Idáig azt láthattuk, hogy az abszencia nem semmi. Nem semmilyen. Valami és valamilyen. Azért csak valami és valamilyen, mert a távollét a távollétre sohasem referál. Ha forog is, ha visszafordul, hiányzik a centruma. Az a pont, az a hely, ami ugyan-oda vissza-fordítaná. Önmagaságot biztosíthatna a számára. Vagyis a távollét *u- és atopikus*. Hely nélküli. Úgy forog, mint a szél, úgy, mint a hullám. Közben mindig mássá is lesz. Egyfajta metamorfózis jellemzi. Valamiféle lélegzés. Az itt és az ott, a jelen és a távol csereberéje. Ki- és belégzése. Egy „meghatározatlan lélegzés”.³⁰ Csakhogy olyan erő van ebben a viharos lélegzetben, szélben, hogy képes hajókat összezúzni, falakat ledönteni. Sziklákat elporlasztani. A távollét mozdulata, mozgása, lélegzete, forgószele fel-borít, át-alakít. Meg-változtat. Tér-, időbeli és anyagi változásokat indukál. Már csak azért is, mert elsősorban önmagát változtatja meg. Azért, mert nem ismeri sem a tér, sem az idő, sem az anyag szilárdságát. Nem le-rombol. Hanem fel-épít. Át-épít, átváltoztat valami mássá. Nem elpusztít, nem megsemmisít – hiszen nem is tagad. Nem ismeri a nem-lét tisztaságát. Az utópikus távollét *transz-verzív*. Át-fordít. Keresztbe. Keresztbe-kasul. Épp azért transzverzív, amiért utópikus, azért, mert nem ön-magára referál. Nem „lép” [pas]. Nem egyenesen, előre lép. Félre lép. „Faux pas” (Blanchot). Nem marad meg ugyanabban az egységben, rendben. Nem marad ön-magánál, ön-azonos. Ezt a transzverzív, *in modo obliquo* mozgást a fenomenológiából vett kifejezéssel *keresztintencionalitásnak* [Querintentionalität] fogom nevezni (HUA X, 380.). Egy *intentio obliquának*.³¹ A szél és a kő gesztusának át-for-

²⁸ Uo. 82.

²⁹ Uo. Akár azt is mondhatnánk, hogy a távollét ikonja.

³⁰ Husserl maga is – és Husserl nyomán Bernet szintén – beszél az észlelés meghatározatlan „multiplicitás”-áról [Mannigfaltigkeit/multiple], mely Bernet számára is egy „távollét”-tel [absence], sőt egy „hely-nélküli”-séggel [non-lieu] jár együtt (HUA XVI, 114.; Rudolf Bernet: *La vie du sujet*. Paris, PUF, 1994. 66–67., *Conscience et existence*. Paris, PUF, 2004. 24., 28.).

³¹ Az „intentio obliqua” Brentano kifejezése, mely a husserli „keresztintencionalitás” egyik lehetséges forrása. Részletesen lásd Arnaud Dewalque: „Intentionnalité in obliquo”. *Bulletin d'analyse phénoménologique*, X, 6, 2014 (Actes 6), 40.; Jocelyn Benoist: „Two (or Three) Conceptions of Intentionality”. *Tijdschrift voor Filosofie*, 2007, 69, 82.; uő: „Intentionality and Reality”. In uő et al. (eds): *Towards New Logic and Semantics. Franco-Japanese Collaborative Lectures on Philosophy of Logic*. Tokyo, Keio University, 2006. 57.; Massimo Libardi: „Franz Brentano (1838–1917)”. In Liliana Albertazzi et al. (eds): *The School of Franz Brentano*. Dordrecht, Nijhoff, 1996. 58. Az utópia pedig Miguel Abensour számára is keresztirányú, „oblique” (uő: *Utopiques II. – L'homme est un animal*

dulása, át-változása ez. A művészet gesztusa. A fantáziáé. Az intencionális és – legalább részben – keresztintencionális észlelése. Az észlelésben lévő „perceptív fiktum”-é (Husserl), a percepció „imaginárius” jellegéé (Sartre). A nyelv gesztusa. A récit mozdulata. Mint mikor egyik bőröndből a másikba rakjuk át a cuccot. Keresztben. *Keresztbe-kasul*. A távollétet nem tudjuk becsomagolni. Beszorítani egy rend – egy bőrönd – keretébe. Újra és újra ki-kívánczik onnan. Az absence exterioriális. Ex-territoriális. Expozionális. Külső. Még magamagához képest is. Önmagához képest is: egy „*dehors*” (Blanchot–Foucault–Richir).

2. *In modo obliquo* (átpakolás)

Meggyőződésem, hogy a *horizont* [Horizont] az egyik legfontosabb fogalom Husserl számára. A horizont ugyanis elsősorban nem a jelenlévről, hanem a távollévről szól. A *távollétről* [Abwesenheit/Absenz]. Pontosabban arról, hogy a jelenlét és a távollét nem játszható ki egymás ellen. Arról, hogy az Anwesenheitnek is szüksége van az Abwesenheitra. Sőt, hogy a jelenlét kiszolgáltatott a távollétnek. Nincs, nem létezik nélküle. A jelen nem jelenhet meg a távollét nélkül. A *hátoldal* [Rückseite] nem pusztán együtt jár a megjelenővel, mellette áll, hanem befolyik, beleintegrálódik a jelenbe. Át-járja. Olyan, mint mikor festéket cseppentünk a tiszta vízbe. A víz belelegzi, körülöleli, feloldja a festéket. Bekebelezi. A *solutio* során elvesz a víz tisztasága. Ab-szolútsága. A jelen tisztasága. Husserl standard hasonlatai a hátoldalról, a ház háta, vagy bármilyen használati tárgyé, nagyon is félrevezető. Egyrészt azért, mert azt feltételezi, hogy a hátoldal viszonylag könnyen lehatárolható, elválasztható a látottól, másrészt, mert úgy tünteti fel a Rückseitét, mint ami átfordítható a jelenbe (a ház megkerülésével, a tárgy megfordításával). A lélegzés vagy az oldás, a levegő és a víz azért jobb hasonlat a távollét megjelenésére, mert – Husserl szándékának megfelelően – nem teszi az Abwesenheitot lehatárolhatóvá, ahogyan sohasem teszi tisztán a jelenbe átfordíthatóvá. A távollét inntől nem pusztán elválaszthatatlanul hozzátartozik a megjelenőhöz (a ház nem ház a hátoldala nélkül, legfeljebb díszlet, stb.), de a távollét ezáltal a jelenből *levezethetlenné* válik. A jelen *sohasem* előzi meg a távollétet. Sohasem előzi meg *semmilyen* jelen. Amiből persze az is következik, hogy a távollét nem utólagosan járul az észlelt jelenlévről, hanem *eleve* együtt

utopique. Paris, Sens&Tonka, 2013. 19., 260–261.; *Utopiques III. – L’utopie de Thomas More à Walter Benjamin*. Paris, Sens&Tonka, 2009. 31–32.).

adódnak. Didi-Huberman metaforája a távollétre, a lélegzet azért is pontosabb, mert ezt az eleve adottságot is hangsúlyozza: a levegő nem utólagos az azt belélegzőhöz képest (míg a festék igenis utóbb kerül a vízbe). Eleve átjárja a testet. A távollét úgy járja át – Husserl kifejezésével – „előre/eleve adottan” [*vorgegeben*] a jelent,³² mint a levegő a testet. Porózusan. Mindenütt. A távollét omniprezenziája ez. Csakhogy a távollét feloldódása és mindenütt-jelenvalósága mégsem jelent elkülöníthetlenséget. A távollét bármennyire is *belehatol* a jelenlévőbe, mégis jól felismerhető módon *kihullik* belőle (ezért is jobb a levegő-, mint a festék-hasonlat). Kihullik, ki-jön, kilélegezzük, mert bár az abszencia *omniprezens*, mégsem lehet *sohasem prezens*. Mindenütt jelen van, *csak* most nincs jelen. Mindenütt, *kivéve* a jelent: „*sauf le présent*”. Azaz a távollét már csak azért sem referál a távollétre, önmagára, mert a jelen, a most, a *hic et nunc* hiányzik belőle. Az, ahol az azonosság létrejöhetne. A meghatározottság, a disztinkció létrejönne. Husserl ezt a soha jelenné nem tehető, mégis a jelen pórúsait mindenütt keresztül-kasul átjáró távollét, a *vorgegeben Abwesenheit* megjelenésmódját nevezi „együtt jelenné tétel”-nek [*Mitgegenwärtig-machens*] (HUA I, 139.). Azaz *apprezentáció*nak.³³ Avagy a távollét a fenomenológia számára távoli, tengeri szellő, légáram. Ami bár mindent átjár, a csontunkig hatol, mégsem tudjuk magunkkal vinni. Nem tudjuk hazavinni. Nem tudjuk megfogni, elfogni, be-csomagolni. Nem kisajátítható. Nem ismeri az appropriációt. Olyan gyorsan megy, amilyen gyorsan jött. Elillanó „brise marine”. Nem ez vagy az, nem ilyen vagy olyan, mindössze valami és valamilyen. Másmilyen, máshol. Mert *sans présent*. Azaz az *apprezentált vorgegeben Abwesenheit u-topikus. A-krónikus. Avagy hetero-topikus és heterokrónikus.*

Csakhogy ebből az u- és a-topikusságból, a-, avagy ana-krónikusságból az is következik, hogy a távollét huzata sohasem integráns része egyetlen sorozatunknak sem. Sem a tér, sem az idő szerialitása, sem az itt, sem a most homogenitása, „azonosság”-a [*mêmeté*], id-entitása nem képes foglyul ejteni.

³² Vö. Edmund Husserl: *Erfahrung und Urteil*. (Red., hrsg. Ludwig Landgrebe.) Hamburg, Meiner, 1999. 54–55. S bár Husserl itt elsősorban nem a távollétről beszél, de az „előre/eleve adottság”-ból [*Vorgegebenheit*] a távollét tematizálása is következik.

³³ Az „apprezentáció” 1916 táján tűnik fel Husserl szövegeiben, bár az interszubbektivitásról szóló korai feljegyzésekben még „komprezenziát” és „adprezenziát” is mond helyette (HUA XIII, 27–29.). De ami számunkra a legfontosabb, az *apprezentáció* egyáltalán *nemcsak* a másik és az idegen kapcsán merül fel Husserl számára, hanem ennél jóval tágabb értelemben, az észlelés egészéhez kapcsolódóan is (lásd például a *Passzív szintézist*). A horizont mint a *távollét* jelenné tétele, *megjelenítése* nemcsak az *apprezentációhoz*, de az „üres reprezentáció” [*Leervorstellung*] problémájához is kapcsolódik (lásd Fausto Fraissop: „Expérience et horizon chez Husserl: Contextualité et synthèse à partir du concept de «représentation vide»”. *Studia Phaenomenologica*, IX., 2009).

Olyan ez, mint amikor hálóval akarunk levegőt fogni. A struktúra szövetének közeiben mindannyiszor elillan a levegő. És még ha be is tudjuk fogni egy zacskóba a tengeri levegőt, abban a pillanatban, amikor kinyitjuk a zacskó száját, semmivé foszlik. S talán ott sem volt soha – gondolhatjuk. A levegő, a szellő mivel *keresztbe-kasul* mindent átjár, azonnal el is illan. A sans présent *u-topikus ubiuitasa, a-krónikus omniprezenciája* ez. Egy „mindigis múlt” [*toujours déjà passé*], egy „mindigis eljövendő” [*toujours encore à venir*] (Blanchot-Richir). Egy „immer schon Vergangenheit”, egy „immer schon Zukunft” – mondja Husserl.³⁴ Egyfajta „transzcendentális múlt”, avagy „transzcendentális jövő” (HUA VIII, 85–86.). Valamiféle „örök múlt” és „örök jövő” (HUA XI, 379.). A távollét nem-helye és nem-ideje ez a „mindigis múlt” és „mindigis eljövendő”.³⁵ Az a „sans présent” és „sauf le présent” múlt és jövő, amit Husserl *elsődleges emlékezetnek* [*primäre Erinnerung*] és *elsődleges elvárásnak/előlekezésnek* [*primäre Erwartung*] nevez.³⁶ Amit *keresztintencionalitásnak* [*Querintentionalität*] hív.³⁷ Merleau-Ponty pedig „laterális”-nak vagy „vertikális”-nak mond.³⁸ De ez az *intentio obliqua* igencsak félrevezető. Nemhiába vívja ki Adorno kritikáját.³⁹ Úgy tűnhet ugyanis, mintha lenne iránya. Mintha iránya lenne. Úgy tűnhet, hogy a „hosszintencionalitás”-hoz [*Längintentionalität*]

³⁴ HUA Mat. VIII, 131. Bár a *C-kéziratokban* a „mindigis múlt” [*immer schon Vergangenheit*], „mindigis jövő” [*immer schon Zukunft*] csak egyetleneszer szerepel, az „immer schon” számtalanszor. A „mindigis” Husserl számára az észlelés, a tapasztalat – igen sokféle – előzetes, előzetesen adott összetevőjét írja le. Ugyanúgy, mint a „Vorgegebenheit”. Nem mellékesen, az „immer schon” az *Erfahrung und Urteilben* is gyakran feltűnik. (A „mindigis” kategóriaként értelmezhető ezekben a szövegekben. Azért, hogy elkülönítsem a szó mindennapi jelentésétől, egybeírom.)

³⁵ Rudolf Bernet számára szintén összekapcsolódik a „mindigis” [*toujours déjà*] és az „»előre, eleve adott«”-ság [*„prédonné”/„vorgegeben”*], ami szerinte is a husserli „primer emlékezet”-hez kapcsolható (*La vie du sujet*, 103., 316., 248.).

³⁶ HUA X, 39.; HUA XXXIII, 376. stb. Az „elsődleges emlékezet”-et meglehetősen gyakran emlegeti Husserl, de az „elsődleges elvárás”-sal együtt, párban igencsak ritkán. (Az elsődleges elvárásra Marosán Bence hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.)

³⁷ HUA X, 379–380. Egy *kettős intencionalitás* [*doppelte Intentionalität*] ez, ahogy Husserl nevezi (HUA X, 379.), avagy egy kettős horizont.

³⁸ Merleau-Ponty elsősorban a nyelv és a nyelvi intenció kapcsán beszél *laterális értelemről* / *laterális jelentésről* [*sens latéral / signification latérale*] (Maurice Merleau-Ponty: „A közvetett nyelv és a csend hangjai”. In Bacsó Béla [szerk.]: *Kép, fenomen, valóság*. Budapest, Kijárat, 1997. Szávai Dorottya fordítása; „Le langage indirect et les voix du silence”. In uő: *Signes*. Paris, Gallimard [coll. Folio Essais], 1960. 148/75., 171/122.). Amit majd „működő vagy beszélő nyelv”-nek [*langage opérant ou parlant*] nevez (171/122.). Máshol viszont egy „vertikális” műltről [*passé «vertical»*] is beszél (A *látható és a láthatatlan*. Budapest, L’Harmattan, 2007. Szabó Zsigmond fordítása; *Visible et invisible*. Paris, Gallimard (coll. Tel), 1964. 273/292.). A „laterális” és az „oblique” összekapcsolását lásd még uő: *La prose du monde*. Paris, Gallimard (coll. Tel), 1969. 65.; a „vertikális” és a „transzverzális” azonosítását pedig A *látható és a láthatatlan*, 303/319. Didi-Huberman szintén ír a „távollét” [*absence*] „bizonytalanság”-a [*indécision*] kapcsán „vertikalitás”-ról és „horizontalitás”-ról (Georges Didi-Huberman: *Ce que nous voyons, ce qui nous regarde*. Paris, Minuit, 1992. 94.).

³⁹ Theodor W. Adorno: *Negative Dialektik*. Frankfurt, Suhrkamp, 1966. 67., 74.

képest *mindössze* egy másik irány lenne. De ugyanúgy egy irány. Pedig – joggal hihetjük – Husserl nem ezt szeretne volna mondani! Számára a keresztintencionalitás nem egy másik irány, hanem épp az iránnyal – a hosszintencionalitásban lévő irányultsággal – szemben, pontosabban ahhoz képest, afelől valamiféle *nem-irány*. Irány-talanság. Irány-vesztés.⁴⁰ Valamiféle más irány. A keresztintencionalitás valójában hibás fordítás. Inkább *keresztbe-kasul intencionalitást* kellene mondanunk.⁴¹ Az intentio légneműsége ez. „Meghatározatlan lélegzése”. Az intencionalitás *szele*. Tengeri szellője. Az a szél, ami minden csomagból, minden zárt zacskóból, térből, börtönből képes kerek oldani. Ami elsüvít a háló – a struktúra, a rend, a tárgyak – rései között, *keresztben*. Ferdén. Félre. A távollét esztétikája a tengeri szél elfogása lepkehálóval. A *brise marine* becsomagolására tett kísérlet. Utópia. A szellő, a szél a-tópiája.

De ha a keresztintencionalitás – avagy a ferde, félreintencionalitás, a keresztbe-kasul intencionalitás, a szél intenciója, a szellő iránya – egy *nem-irány*, egy *másirány*, egy *más rend*, úgy az már nem is csak szél. Az át-változik valami *mássá*. A Querintencionalitást „*a kő gesztusa*” is – idézhetnénk Didi-Hubermant. A tengeri kavics, az üvegszilánkok, a sea glass gesztusa, mozgása, mozdulata. Amit felkavarnak, kimosnak a hullámok. A szél által felkorbácsolt hullámok. Annak a kőnek, annak az üvegnek a gesztusa, amit bár könnyebben hazaviszünk, mint a tengeri szellőt, de megszáradva mégis azonnal kifakul, elveszti a színét és csillogását. (A tengeri szél sohasem veszíti el a fényét, a hullámok csillogását.) Marc Richir nemhiába ragaszkodik ahhoz, hogy ami létrejön a keresztintencionalitásban, az valójában *az idő térré válása*.⁴² A szellő kavicsá válása – mondhatnánk. Nem a szukcesszió hosszintencionalitásával paralel másik szukcesszív idő, egy másik monász ideje, hanem valami *nem idő-szerű*. Sőt, ahhoz is ragaszkodik, hogy ez a spacializálódó temporalitás egyben *nemcsak tér-*, de *nyelvszerű* is.⁴³ A távollét metamorfózisa ez. A szél gesztusa, mely egyben a kő gesztusa is. A keresztbe-kasul intencionalitás az idő térré és nyelvvé válása. És *nemcsak térré és nyelvvé*, de *másikká* válása is (ezt is mondja Richir).⁴⁴ És *testté* válása is. És így tovább.

⁴⁰ Avagy „*dezorientáció*” – írja Didi-Huberman Freud nyomán (*Ce que nous voyons, ce qui nous regarde*, 183–185.).

⁴¹ Sőt, nem is „*kettős*”, inkább valamiféle *többszörös intencionalitás és horizont*.

⁴² Részletesen lásd Marc Richir: „*Synthèse passive et temporalisation/spatialisation*”. In Éliane Escoubas – Marc Richir (eds): *Husserl*. Grenoble, Millon, 2004.

⁴³ Egy „*temporalizáció/spacializáció a nyelvben*” [*temporalisation/spatialisation en langage*] – írja (Marc Richir: *Méditations phénoménologiques. Phénoménologie et phénoménologie du langage*. Grenoble, Millon, 1992. 63., 60.; de más szövegeiben is számtalanszor ír ilyet).

⁴⁴ Richir számára ez a nyelvben végbemenő temporalizáció/spacializáció „*eo ipso* »interszjektív«

A keresztintencionalitás a szél és a kő gesztusa. A kővé levő szél, a széllé levő kő. Az a kőoroszlán a parton, amit a szél is formál, ami a szél képét is őrizi a kőben, ami maga is széllé lesz lassan, elporladva a brise marine ölelésében. A *tourbillon* tánca ez. Keresztbe-kasul. A forgószélben táncoló homok a parkban. A kő tánca. Az *u-tópia* tánca. A távollét tánca. Azé az abszenciáé, mely „*jamais ne se réfère à l'absence*”. A *faux pas* intenciója. A *sans lieu* intentio obliquája. Az *u-* és *atópia keresztintencionalitása*. A *távollét* intenciója.⁴⁵

De hogyan lesz kővé a szél, széllé a kő? A távollét szele ki- és elmozdít. Elfúj. Fel- és átfordít. Felborít. Felkap. Hirtelen feltámadt tengeri fuvallatként kikapja a kezünkől a papírt, és papírgalacsinként adja vissza. Meggyűr. Összegyűr. A szél gesztusa a gyűrés gesztusa. A távollét mozdulata a gyűrődés mozdulata. A „*pli*” (Merleau-Ponty–Deleuze). Az „összeszövődés/összegubancolóadás” [*enchevêtrement, Ineinander*] (Husserl–Merleau-Ponty–Foucault), az „áterjedés/áterjeszkedés” [*empiètement*] (Lévinas–Merleau-Ponty) gesztusa. Maga az „*átfedés*” [*Deckung*] (Husserl). A szél közel húzza a távolit, és eltávolítja a közelit. A távollét ugyanígy tesz. Eltávolítja a közelit, a jelent, és közel húzza a távolit, a nem-jelenlévőt. A gyűrés, a gyűrődés mozgása mindkettő. A sík felület, a homogén rend, a papírlap megtörése. Az intenció, a lépés irányának el-fordítása. Megfordítása. Transz-verziója. Csakhogy az összegyűrt papírlap már nem marad meg egy síkon, egy felületen sem, egy rendben sem! A távollét szele a papírt galacsinná tömöríti. Szilárdítja. Szabálytalan gömbbé, labdacssá formálja. Oly módon gyűr össze, hogy már azt sem tudjuk, hány papírlap is gyűrődött egybe. A papírgalacsinból ugyanis az sem derül ki, hogy egy, kettő vagy hány papírlapot is gyűrtek bele. Avagy, ha egy vagy ha több lap is gyűrődött bele, az ugyanúgy néz ki! A papírgalacsin a távollét keresztintencionalitása, az *u-topikus távollét keresztbe-kasul* intencionalitása, a keresztintencionalitás labdacsa, a szél köve. A követ átjáró szél. A távollét meghatározatlan lélegzésének „*hely nélküli hely*”-e [*lieu sans lieu*] (Foucault–Richir).⁴⁶ Át-pakolás.

is (Marc Richir: *Phantasia, imagination, affectivité. Phénoménologie et anthropologie phénoménologique*. Grenoble, Millon, 2004. 31–32., 52. stb.).

⁴⁵ Egy „nem-objektíváló” [*non-objectivante*] intenció – írja Bernet (*La vie du sujet*, 326–327., 315–316.; vö. HUA X, 118–120.; HUA XI, 244–245.). Avagy egy „üres intenció” [*leere Intention*] (HUA XXIII, 88.). Ez utóbbi elemzését, összekapcsolását a „távollét”-tel lásd pl. Sartre: *A lét és a semmi*, 62–63/61–62.

⁴⁶ Avagy „»a hiány helye«” [*«lieu et place d'un manque»*] – írja Fédida (idézi Didi-Huberman: *Gestes d'air et pierre*, 22.).